

УДК 811.161.2'373.23

Н. М. Павликівська

Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського

ПСЕВДОНИМИ Й ІНШІ РІЗНОВИДИ АНТРОПОНИМІВ

Розглядається місце псевдоніма у національному антропоніміконі, аналізуються спільні й диференційні ознаки псевдоніма з іншими одиницями пропріальної лексики.

Рассматривается место псевдонима в национальном антропонимиконе; анализируются общие и дифференциальные признаки псевдонима относительно других единиц пропральной лексики.

The article deals with the place of pseudonym in the national system of anthroponyms. The general and differential features of pseudonym concerning other units of the proper lexis are analyzed.

Псевдонімам належить чільне місце в антропонімній системі української мови. Вони, як мовне явище, зацікавили багатьох зарубіжних і вітчизняних мовознавців (В. В. Суперанська, А. В. Сулова, Т. І. Суркова, Б. Унбегаун, І. Масанов, Ю. Масанов, С. Вархол, О. І. Дей, В. Еппель, П. П. Чучка, В. В. Німчук, М. П. Лесюк, О. В. Петрова й ін.), проте спеціальних монографічних досліджень української псевдонімії ще не було. Належної уваги науковців заслуговують питання термінології у сфері псевдонімів, закономірності формування й функціонування псевдонімів, мотиви, способи й засоби псевдонімної номінації, семантико-структурна організація, інформативний потенціал тощо.

Важливим питанням є лінгвістичний статус псевдонімів. На думку науковців, псевдонім – це «вид антропоніма» (Н.В. Подольська), «особливий тип антропонімів» (Т. І. Суркова), «оніми окремого класу в рамках національної антропосистеми» (П. П. Чучка), «специфічний розряд антропонімів – індивідуальних імен людей» (В. В. Німчук).

Запропоноване дослідження проводилося на широкому фактичному матеріалі, у якому задіяні українські псевдоніми різних класів (літературні, мистецькі, політичні, кримінальні) минулого століття.

Псевдоніми й імена, прізвища, імена по батькові

Пріоритетними ознаками псевдонімів є: 1) вторинні назви людей; 2) їх вживання носить необов'язковий, факультативний характер; 3) коло носіїв псевдонімів обмежене, вони вживаються певними соціально-професійними групами людей: письменниками, журналістами, акторами, музикантами, художниками, співаками, політиками, учасниками національно-визвольних змагань й ін.; 4) псевдоніми не успадковуються; 5) псевдоніми переважно є витвором автора; 6) псевдонім має особливе призначення – «маскувати» свого носія, запобігти або унеможливити його ідентифікацію; 7) псевдоніми у переважній більшості характеризуються поліфункціональністю та інформативністю.

З іменами, прізвищами, іменами по батькові псевдоніми мають спільність, яка проявляється передусім у використанні структурно-словотворчих моделей. Багато псевдонімів, особливо літературно-мистецьких, творяться за допомогою суфіксаль-

них формантів -енко, -ович, -ук(-юк), -ськ(ий), -ин, -ов, -ів, -ич на зразок прізвищ (*Кучерявенко В.** – Губенко Павло; *Кореспондентенко Я.* – Загребельний Павло; *Ра-жнівський Ф.* – Погребенник Федір; *Тетянчук Сергій* – Дзюба Сергій; *Попович С.* – Руданський Степан; *Кухарів М.* – Сторожук Михайло та ін.). Варто зазначити, що такі псевдоніми, особливо у діячів культури, часто мають структуру повного іменування людини (прізвище + ім'я). У політичній псевдонімії модель повного іменування трапляється значно рідше (*Горянський Марко* – Осьмак Кирило, *Чупринка Тарас* – Роман Шухевич; *Крем'янецький Микола* – Михайло Медвідь та ін.).

Окремі як літературні, так і політичні псевдоніми мають аналітичну будову на зразок прізвище + ім'я + ім'я по батькові (*Коваль Іван Пилипович* – Осьмак Кирило Іванович; *Даниленко Сергій Тарасович* – Головка Андрій Васильович – політичні; *Єнко Василь Ульянович* – Охрімівич, Володимир; *Роснянський Сергій Євдокимович* – Сученко Сергій – літературні).

Про близькість псевдонімів до прізвищ, імен, імен по батькові свідчать й інші дериваційні способи творення: афіксація справжнього іменування автора, штучна деформація справжнього іменування та субституція його окремих елементів.

Особливо близькі псевдонімам прізвища. Варто відзначити зауваження О. В. Суперанської, А. В. Суислової про те, що «в російській традиції псевдонім найтісніше зв'язаний з прізвищем, хоча це не зовсім прізвище», «нерідко було, що письменник починав писати під псевдонімом, потім розкривав його, проте псевдонім супроводжував його (напр. М. Е. Салтыков, псевд. Н. Щедрин → Салтыков-Щедрин) [11, с. 134]. Б. Унбегаун російські псевдоніми розділяє на ті, які «являють собою видозмінене справжнє прізвище» і ті, які «не зв'язані із справжнім прізвищем [15, с. 182], на думку Н. В. Подольської, «псевдонім існує у суспільному житті людини поряд із справжнім іменем або замість нього» [7, с. 115].

Псевдоніми і прізвиська

Прізвисько – вуличне прізвище, кличка – вид антропоніма, неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує особу. Термін в українській мові фіксується з XIV ст. Прізвиська – найчисленніший, найрізноманітніший клас антропонімів. Майже всі вони однопоколінні і в спадок передаються рідко [18, с. 494].

Прізвисько – вид антропоніма. Додаткове ім'я, дане людині оточуючими її людьми відповідно до її характерної риси, обставини її життя, якої-небудь аналогії [7, с. 115].

Прізвисько – ім'я, яке дається людині як додаток до основного імені; не є спадкове [5, с. 266].

Не погоджується із таким тлумаченням терміна «прізвисько» М. М. Горчинський. На думку дослідника, «багато прізвиस्क зараз переходять до нащадків, а раніше прізвиська були, поряд з іменами, основним засобом ідентифікації людей і дуже часто мотивували прізвища, особливо квалітативні та патронімічні» [13, с. 147].

Між псевдонімом і прізвиском простежується особлива схожість, яка проявляється у тому, що: 1) вони є засобом вторинної номінації людини; 2) їх вживання має необов'язковий, факультативний характер; 3) більшість псевдонімів, як і прізвиська, наділені значним інформативно-характеристичним потенціалом; 4) юридично вони не успадковуються.

Б. Унбегаун поділяє прізвиська на дві основні групи – прізвиська, які вживаються з метою охарактеризувати особу – її поведінку, моральні, інтелектуальні чи

*З метою спрощення друку псевдоніми надаємо без лапок.

фізичні властивості (так звані «особові»), та прізвиська, які утворювалися шляхом перенесення за аналогією назви тварини, рослини, предмета і т. ін. на особу – так звані «переносні» [14, с. 346]. Отже, між прізвищем і його носієм існує тісний зв'язок. Прізвишко акумулює характерні ознаки свого носія. Подібне спостерігаємо у псевдонімах, більшість з яких постають у результаті «цілеспрямованого акту словотворення» [10, с. 241]. «Як засіб вираження певної інформації про їх автора, вони апелюють до асоціацій, які неодмінно виникають у зв'язку з тією чи іншою самоназвою» [6, с. 58]. Більшість політичних псевдонімів присвоювалися особі іншими людьми, в уяві яких виникали асоціації, «які пов'язували особу вояка з тим чи іншим явищем чи предметом» [2, с. 179]. Існує також думка, що «псевдонім є різновидом прізвища» [16, с. 7]. Однак псевдоніми і прізвиська – це різні антропонімічні розряди. Основна відмінність полягає у призначенні та сфері вживання цих неофіційних назв людей. По-перше, псевдонім, на відміну від прізвища, має особливе призначення – «приховати, замаскувати» справжнє ім'я автора. Коли псевдонім стає відомим непосвяченим у таємницю, відповідна особа змушена його змінити; по-друге, псевдоніми використовуються в окремих соціально-професійних групах людей. Ними послуговуються переважно діячі культури та громадсько-політичні діячі. Крім цього, псевдоніми, як правило, результат самоіменування носія вигаданого імені (за винятком частини політичних та кримінальних), прізвиська ж носії отримують тільки від інших людей; псевдоніми можуть бути не обмеженими в часі, вони «часто стають основними онімами, під якими знають особу в суспільстві, історії (наприклад, Жорж Санд (Занд) – це Аврора Дюпен, за чоловіком – Дюдеван; Панас Мирний (Панас Рудченко), Володимир Ленін (Ульянов) та ін.» [4, с. 33].

Псевдоніми і клички

Неоднозначним у лінгвістичній літературі є термін «кличка»:

Кличка – 1. Те саме, що зоонім. 2. Конспіративне прізвишко людини, яка знаходиться у якій-небудь таємній організації, в т. ч. партійна кличка у багатьох членів партії в період її підпільного нелегального існування. 3. Жартівливе прізвишко [7, с. 65];

Кличка – 1. Назва, ім'я, дане тварині. 2. Прізвишко, дане людині для конспірації [1, с. 433];

Кличка – «прізвище, прізвишко, назвишко» [1, с. 349];

Кличка – 1. Назва, ім'я дане тварині...2. Прізвишко, дане людині для конспірації... [8, с. 183].

У радянській традиції імена, що їх використовували для конспірації, називали і кличками, і псевдонімами, наприклад: «Артем» (партійний псевдонім) Сергєєва Федора Андрійовича [14, с. 98], зазначає В. В. Німчук. Термін «кличка», «кликуха» широко використовувався представниками злочинного світу (злочинцями, рекетирами й ін.), наприклад: «...к нападению причастен человек по кличке Чёртик» [Стогній, 2005, с. 141]. Вторинні назви позаконних елементів кваліфікуються і «псевдонімами»: «Фридман скрывал своё истинное лицо под псевдонимами – «Рудерман» или «Керман» (Файтельберг-Бланк, 2001, с. 374); «псевдом»: «Не виключено, що справжнім замовником убивства «Геші» є кримінальний авторитет на псевдо «Юра Кримський» (ЗМІУ, газета «Фест», березень, 2000, № 12, с. 12).

Ясність у тлумачення лексеми **кличка** вніс М. М. Торчинський, виокремивши такі сектори псевдонімікону, як **політик-псевдоніми** – партійні клички політиків, **міліті-псевдоніми** – військові іменування, передусім підпільні клички розвідників. Тому, як слушно зазначає дослідник, «детальне структурування псевдонімів уже не передбачає існування кличок як розряду антропонімів, оскільки вони дуб-

люють термін «псевдонім», тим більше, що клички прийнято вважати синонімами зоонімів [13, с. 149].

Дослідження української псевдонімії ХХ століття дозволяє зазначити, що вторинними іменуваннями діячів культури, представників політичних кіл та інших професійно-соціальних груп є псевдоніми. Однак в неофіційному антропоніміконі членів ОУН та учасників УПА, радянських розвідників і партизанів, кримінальних структур використовується термін «кличка», який дублює термін «псевдонім»: «Кличкою «Белендіс» Стецько підписував свої інформації і до однієї зі служб МЗС Італії»; «Мельник – кличка «Консул» [Політичні портрети, 1991, с. 32, с. 62]; Калашник (кличка «Максим») Іван Іванович; Харчук (кличка «баба Горпина») Горпина; Яцюк (кличка «Воробьев Аким») Ксенофонт Тихонович; Кондратюк (кличка «Юрій Герасименко») Анатолій Герасимович; Бендецкий Давид Йосифович (кличка «Коваль А. И.»); Панченко (кличка «Бурлака») Анатолій Петрович [Парт. архів Він. обкому КП України].

Трапляється, що у літературних джерелах, присвячених повстанцям 20-х років минулого століття, у значенні «псевдоніми» вживаються й терміни «прізвища», «імена»: «Вітер розніс по всій Україні гучні прізвища – Зелений, Блакитний, Чорний, Карий, Темний, Жовто-Блакитний»; «Поезія змішалася з витонченим гумором – і з'явилися по вечірній зорі отамани з ніби чемними іменами Добрий Вечір, Не журись, Око» [Хол. Яр, 2006, с. 124–125]. Засвідчені у неофіційному антропоніміконі дійсно прізвиська: «Козака, до якого прийшла сестра, звали Петрусь. А хлопці припечатали – «Жінка журиться». Під настрій сповідався товаришам, як кохає жінку та як вона його любить і журиться за ним. Ну й прозвали його «Жінка журиться» [Хол. Яр, 2006, с. 239]. Прізвиська засвідчено і в середовищі радянських партизанів: «...пришел с двумя товарищами, одного я уже вспомнил, его звали Александр, с другим приходилось встречаться, его звали просто «Водовоз» – он развозил жителям Немирова воду» [Буко, 2003, с. 23]. Інколи у середовищі повстанців прізвисько кваліфікували кличкою: «Увечері наступного дня поїхали на Мельничанські хутори бунчужний кінноти Іван Соловій та козак, якому ім'я і прізвище заміняла кличка Дайош. Заліз хлопцеві у голову той «бойовий клич», і замість «дай» – казав: «Діду! Дайош ще кулешу!», «Дайош по дрова», «Дайош коні поїти!» Ну і прозвали його Дайош [Хол. Яр, 2006, с. 239].

Таким чином, псевдоніми є окремим видом антропонімів. Вони використовуються представниками певних соціально-професійних груп і мають особливе призначення. Псевдоніми виявляють як спільні, так і диференційні ознаки з іншими різновидами антропонімів (іменами, прізвищами, іменами по батькові, прізвиськами). Псевдоніми посідають важливе місце в системі власних назв людей, вони становлять досить помітний сектор національного антропонімікону.

Бібліографічні посилання

1. **Великий тлумачний словник сучасної української мови.** – Київ-Ірпінь : ВТС «Перун», 2005. – 1440 с.
2. **Лесюк М. П.** Псевда вояків Української Повстанської Армії / М. П. Лесюк // *Studia Slawistyczne 1; Nazewnictwo na podraniczach etniczno-jezykowych.* – Białystok, 1999. – С. 117–184.
3. **Желеховський Є.** Малороско-німецький словар / Є. Желеховський, С. Недільський. – Львів, 1886. – Т. 1. – С. 349.
4. **Німчук В. В.** Про українську псевдонімію та криптонімію / В. В. Німчук. – Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 30–58.

5. **Основен систем терминологија на словенската ономастика – основная система и терминология славянской ономастики.** – Grundsystem und Terminologie der Slawischen Onomastik. – 1983. – С. 158–160, 231, 232.
6. **Петрова О. В.** Принципи і мотиви номінації в українській і німецькій псевдонімії * О. В. Петрова // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – Вип. 37. – С. 57–60.
7. **Подольская Н. М.** Словарь русской ономастической терминологии / Н. М. Подольская. – М. : Наука, 1978. – 198 с.
8. **Словник української мови.** – К., 1973. – Т. 4. – С. 348.
9. **Ставицька Л.** Короткий словник жаргонної лексики української мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2003. – 336 с.
10. **Суперанская А. В.** Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 365 с.
11. **Суперанская А. В.** Современные русские фамилии / А. В. Суперанская, А. В. Суслова / отв. ред. Ф. П. Филин. – М. : Наука, 1984. – 176 с.
12. **Суркова Т. И.** Псевдонимы как особый тип антропонимов / Т. И. Суркова // Русская ономастика. – Рязань : Рязанский гос. пед. ин-т, 1977. – С. 91–100.
13. **Торчинський М. М.** Денотатно-номінативна структура антропонімікону української мови / М. М. Торчинський // Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. ун-ту : Філологічні науки. – Вип. 15. – Т. 1. – Кам.-Подільський : Аксіома, 2007. – С. 146–150.
14. **Український радянський енциклопедичний словник.** – К., 1980. – Т. 1. – С. 98.
15. **Унбегаун Б. О.** Русские фамилии / Б. О. Унбегаун. – М. : Прогресс, 1989. – 440 с.
16. **Чичагов В. К.** Из истории русских имен, отчеств и фамилий / В. К. Чичагов. – М. : Учпедгиз, 1959. – С. 7.
17. **Чучка П. П.** Українські псевдоніми : статус, структура і функції / П. П. Чучка // Наукові записки Кіровоградського держ. педуніверситету ім. В. Винниченка. Серія : Філол. науки (мовознавство). – 2001. – Вип. 37. – С. 7.
18. **Чучка П. П.** Прізвиська / П. П. Чучка // Українська мова : енциклопедія / ред. кол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголова), Зяблюк М.П. та ін. – К. : Укр. енцикл., 2000. – С. 494.

Джерела

- Буко** – Буко В. А. А завтра була війна... Документи, публікації і свідчення учасників і про учасників Немирівського партизанського підпілля / В. А. Буко. – Немирів, 2003. – 128 с.
- ЗМІУ** – Засоби масової інформації України.
- Кокотюха, 2005** – Кокотюха А. Криминальная Украина / А. Кокотюха, Г. Гребнева. – Парт. Архів. – Матеріали партійного архіву Вінницького обкому КП України (алфавітна картотека). Політичні портрети 2002. – Державні, політичні та громадянські діячі України : політичні портрети [Біографічний збірник]. – К. : Вид. Дім «Інюре», 2002. – Кн. 1. – 474 с.
- Стогній, 2005** – Стогній К. Криминал. Преступления, расследования. Загадки. Версии / К. Стогний. – Харьков : «Фолио», 2005. – 249 с.
- Файтельберг-Бланк** – В. Файтельберг-Бланк. Бандитская Одесса. Книга 2 («Перевёртыши») / В. Файтельберг-Бланк. – Одесса : Оптимум, 2001. – 616 с.
- Хол. Яр, 2006** – Горліс-Горський Юрій. Холодний Яр : документ. роман / вступ. слово Р. Коваля / Горліс-Горський Юрій. – Дрогобич : Відродження, 2006. – 432 с.

Надійшла до редколегії 17.10.08